



ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Вікторія Белєвцева,
*науковий співробітник НДІ інтелектуальної власності
АПРН України, кандидат юридичних наук*

В Україні триває процес масштабного розвитку та удосконалення законодавства, направлений на реалізацію принципів правової держави та здійснення корінних перетворень у різних сферах суспільного життя. У зв'язку з цим виникає необхідність вдосконалення інституту юридичної відповідальності з метою отримання ним сучасного змісту, який відповідає загальносвітовому. Це особливо актуально тому, що юридична відповідальність є особливим різновидом соціальної відповідальності.

Проблема юридичної відповідальності у системі соціальної відповідальності історично є "вічною". Якщо у минулому її вирішення в юридичній науці мало суто прикладний характер, то на сучасному етапі розвитку суспільства вона здобуває методологічного значення, а у перспективі — й світоглядного.

Найбільш очевидною проблема створення загальної теорії юридичної відповідальності постає, коли одночасно з утвердженням загальнолюдських цінностей у суспільстві зростає кількість злочинів та інших правопорушень, які загрожують національній безпеці України, розбудові правової держави та громадського суспільства. З огляду на це, не

остання роль належить й юридичній відповідальності, яка одночасно виступає гарантом від державного та чиновницького свавілля, входить до системи стримування та протипаг і гарантує реалізацію прав і свобод людини й громадянина.

Юридична відповідальність не статичне явище. Зміни у суспільних відносинах та законодавстві обумовлюють новий зміст принципів, цілей, функцій, правовідносин юридичної відповідальності. Закономірним результатом розвитку суспільних відносин та законодавства є поява нових видів юридичної відповідальності: конституційної, фінансової, податкової, цивільно-процесуальної, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої тощо.

Актуальним у сучасному розумінні юридичної відповідальності є визнання відповідальності не тільки особистості, але й держави, її посадових осіб та органів. Особливого значення проблема відповідальності держави та її органів набуває у зв'язку з порушенням конституційних прав і свобод людини й громадянина. Однак на цей час багато норм законодавства щодо відповідальності держави та її органів носять декларативний характер. Тому практичну значущість представляє



розробка механізмів реалізації юридичної відповідальності держави та її органів, що гарантувало б ефективне здійснення прав і свобод людини й громадянина.

У наукових дослідженнях юридична відповідальність представляється нерозривно пов'язаною з державою, нормами права, обов'язком і протиправною поведінкою громадян та їх об'єднань. Держава, затверджуючи норми права, визначає юридичну відповідальність суб'єктів незалежно від їх волі і бажання, яка носить державно-примусовий характер.

Державне примушення — специфічна дія на поведінку людей, заснована на його організованій силі. Але це не просто державне примушення, а примушення до виконання норм права. Характерна особливість такого примушення полягає у тому, що сама ця діяльність строго регламентована законом, має свої правові рамки.

Юридична відповідальність є однією з найбільш спірних категорій правової науки. Нормативні дефініції юридичної відповідальності відсутні, наукові визначення вельми різноманітні та суперечливі. Водночас цей інститут використовує практично усі галузі й підгалузі права — адміністративне, фінансове, цивільне, конституційне, кримінальне тощо, але відповідальність має свої особливості з огляду на галузі та підгалузі права. У зв'язку з цим спірні проблеми, що виникають й обумовлюють необхідність всебічного теоретичного дослідження проблем юридичної відповідальності. Але дана стаття має на меті дослідити подібні проблемні питання, що відносяться тільки до відповідальності у сфері інтелектуальної власності.

Необхідно відзначити, що існують наукові праці, в яких автори серед багатоаспектних проблем теорії права висвітлюють й окремі проблеми юридичної відповідальності. Серед таких науковців-правників: Д.А. Липиський, Н.С. Малєїн, Н.І. Матузов, О.В. Мельник, Ю.А. Тихомиров, В.В. Цветков, А.І. Щербак, Є.В. Черних, А.П. Чирков, Р.Л. Хачатуров, Р.Г. Ягутян та інші. У їх роботах йдеться лише про загальні правові підстави виникнення відповідальності за правопорушення, її зміст, ознаки, основні види. Окремі питання щодо відповідальності у сфері інтелектуальної власності висвітлювали у своїх наукових працях П. Андрушко, В. Гулькевич, М. Галлянтич, І. Дзера, В. Ковальський, А. Коваль, О. Підпригора та інші. Але комплексних монографічних досліджень різноманітних аспектів юридичної відповідальності за правопорушення у сфері інтелектуальної власності на цей час практично немає.

Все це робить проблему комплексного системного дослідження юридичної відповідальності актуальною, включаючи її аналіз, у зв'язку зі зміцненням режиму точного і неухильного втілення вимог закону в життя, а також з розробкою низки проектів законів щодо підсилення відповідальності.

Слід зазначити, що інтелектуальна власність є стратегічним ресурсом розвитку будь-якої держави. Дуже велика увага її захисту приділяється з боку держави, громадськості і в цілому світової спільноти. Багато держав світу з високим рівнем економіки розвивалися й продовжують розвиватися за рахунок інтелектуальної творчості.

На цей час Українською державою та міжнародним співтовари-



ством у цілому все більше уваги приділяється розвитку саме сфери інтелектуальної творчості, захисту прав інтелектуальної власності. Внаслідок чого в Україні прийнятий ряд відповідних законодавчих актів у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Також відомо, що Україна є членом Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) з 1970 року, а також учасником багатьох міжнародних конвенцій, угод і договорів у сфері інтелектуальної власності.

Але незважаючи на активізацію законодавчої діяльності у даному напрямі кількість правопорушень у сфері інтелектуальної власності зростає із року в рік.

Необхідно відмітити, що чинне законодавство України не містить вичерпного переліку результатів інтелектуальної діяльності, які є об'єктами виняткових прав. Це обумовлено тим, що, як показує досвід, останнім часом число і види об'єктів інтелектуальної власності постійно розширюються. Як приклад можна привести програми для ЕОМ, бази даних, мікрочипи тощо.

На відміну від звичайних товарів продукти творчої діяльності, якщо вони не забезпечуються спеціальною правовою охороною з боку держави, не можуть приносити їх власникам прибутки. Після того, як вони стають відомими суспільству, вони перестають бути об'єктами володіння одного або декількох осіб. За відсутності спеціальної правової охорони кожен член суспільства, що має необхідні економічні ресурси, міг би використовувати їх для одержання прибутку, тому засобом запобігання такій ситуації служить інститут виняткового права на продукти твор-

чої діяльності. Виняткове право — це абсолютне право на нематеріальні блага, виражені в будь-якій матеріальній формі.

Порушення прав у сфері інтелектуальної власності тягне за собою відповідальність, яка може бути конституційною, цивільною, кримінальною, адміністративною, фінансовою, податковою тощо.

Так, наприклад, ст. 51 Закону України "Про авторське право і суміжні права" [1] встановлено, що захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права та (або) суміжних прав здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством. Кримінальна відповідальність передбачена цілою низкою статей Кримінального кодексу України. Так, наприклад, у ст. 176 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав [2].

Адміністративна відповідальність передбачена ст. 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення за незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, копісної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом [3].

Разом з тим основним видом відповідальності за порушення прав на

результати інтелектуальної діяльності є цивільна відповідальність.

Питання про те, що слід розуміти під цивільно-правовою відповідальністю, належить до тих, які не отримали однозначного тлумачення в науковій юридичній цивілістичній літературі. Мається на увазі, що під цивільно-правовою відповідальністю слід розуміти несприятливі майнові наслідки для особи, яка не виконала цивільно-правове зобов'язання, виконала його неналежним чином або зробила інше цивільне правопорушення. Несприятливі майнові наслідки полягають в тому, що правопорушник втрачає частину свого майна як покарання за здійснене ним правопорушення.

Необхідно розрізняти заходи цивільно-правової відповідальності та інші передбачені законом види захисту цивільних прав, які можна назвати заходами охорони цивільних прав. Останні включають заходи, які, перш за все, спрямовані на попередження або припинення правопорушення, а якщо таке правопорушення все ж таки відбулося — на відновлення становища, що існувало до того, як відбулося правопорушення. Так, для порушених виняткових прав на результати інтелектуальної діяльності характерним способом захисту є визнання права (наприклад, визнання права авторства). Це обумовлено тим, що для об'єктів виняткових прав на результати інтелектуальної діяльності фізичне володіння носієм, в якому виражений цей об'єкт, особливого значення не має, і тому набагато важливіше визнати винятковість прав на використання цього об'єкта. Поширеними є також такі способи захисту, як відновлення порушеного права (наприклад, відновлення первинного тексту

твору) і припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення (наприклад, знищення контрафактних творів).

Підкреслимо, що йдеться як про договірну, так й про позадоговірну (тобто ту, що виникає при вчиненні особою або майну потерпілого шкоди, не пов'язаної з невиконанням або неналежним виконанням порушником обов'язків, що витікають з договору із потерпілою стороною) відповідальність. Стосовно виняткових прав на результати інтелектуальної діяльності мова йде про так зване бездоговірне використання об'єктів інтелектуальної власності. Іншими словами очевидно, що об'єкт інтелектуальної власності використовується без згоди правовласника і без сплати винагороди.

Договори щодо використання об'єктів інтелектуальної власності є за своєю суттю цивільно-правовими. Відповідно до них застосовуються не тільки норми, що містяться в спеціальному законодавстві, але й загальні положення Цивільного кодексу України, що відносяться до цивільно-правової відповідальності (розділ III ЦКУ) [4]. Проте незалежно від того, чи йде мова про договірну або позадоговірну відповідальність, за загальним правилом для її виникнення необхідна наявність складу цивільного правопорушення (протиправний характер поведінки, наявність у особи шкоди або збитків, причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і шкідливими наслідками, що наступили, і провина правопорушника).

Поза сумнівом, найбільш поширеною формою цивільно-правової відповідальності є відшкодування збитків. Під збитками, які необхідно відшкодувати потерпілому при



ЗАХИСТ ПРАВ

порушенні виняткових прав на результати інтелектуальної діяльності, розуміються (ст. 22 ЦКУ) [4]:

- 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);
- 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Стосовно комерційних організацій упущеною вигодою є неотриманий прибуток цієї організації, а для громадян — неотримана заробітна плата, авторська винагорода або інший дохід. Якщо особа, що порушила право, отримала внаслідок цього прибутку, то особа, право якої порушене, має право вимагати відшкодування разом з іншими збитками упущеної вигоди в розмірі не меншому, ніж такий прибуток.

Відповідно до загального правила збитки відшкодовуються в повному обсязі (тобто відшкодовується і упущена вигода, і реальний збиток). Як приклад реального збитку, понесеного при порушенні авторських прав, можна зазначити витрати, використані потерпілим на усунення спотворень твору або на відновлення матеріального носія, який пошкоджений або знищений порушником авторських прав. Відшкодуванню підлягають також витрати на надання юридичної допомоги із захисту порушених авторських або суміжних прав, на сплату мита при пред'явленні позову до суду тощо.

Найчастіше, проте, збитки в даній сфері виражаються в тій упущеній вигоді, яка могла бути отримана в умовах нормальної реалізації

прав та обов'язків учасників авторських правовідносин. Представляється, що в даний час цей вид збитків не може зводитися тільки до виплати того гонорару, який отримав би автор, якби його права не були порушені.

Також слід зазначити, що в Україні діє Координаційна рада по боротьбі з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності, створена для контролю за станом реалізації Програми скоординованих дій правоохоронних та контролюючих органів по боротьбі з незаконним виробництвом, розповсюдженням та реалізацією аудіо- і відеопродукції, компакт-дисків та інших об'єктів інтелектуальної власності.

У 2008 р. державні інспектори з питань інтелектуальної власності здійснили 736 перевірок суб'єктів господарювання. За результатами перевірок складено та направлено до суду 413 протоколів про адміністративні правопорушення. Вилучено контрафактної продукції на суму понад 3,9 млн грн. За матеріалами спільних перевірок за участю працівників МВС, СБУ та податкової міліції порушено 115 кримінальних справ. Державні інспектори в регіонах України (на радіо, телебаченні, у пресі, на семінарах і нарадах) проводять велику просвітницьку роботу з окремими категоріями користувачів «інтелектуальної» продукції, постійно консультують підприємців, громадян і навіть представників державних структур, роз'яснюючи правомірність використання прав інтелектуальної власності та порядок їх захисту. У результаті такої роботи позвавилось укладання договорів на сплату авторської винагороди. Багато користувачів правами інтелектуальної власності вже само-



стійно звертаються до державних інспекторів стосовно здійснення заходів контролю правомірного використання цих прав. Сферою діяльності державних інспекторів є також профілактика та попередження правопорушень. Для цього вони проводять спеціалізовані семінари та “круглі столи” з окремими групами суб’єктів господарювання, роз’яснюючи положення законодавства у сфері інтелектуальної власності, надають консультації окремим фізичним та юридичним особам. За звітний період державні інспектори провели 233 семінари та “круглі столи” з питань правомірного використання об’єктів права інтелектуальної власності в Україні, 47 разів виступали у засобах масової інформації [5].

Аналіз стану боротьби з порушеннями у сфері інтелектуальної власності в Україні підтверджує, що незважаючи на активізацію зусиль правоохоронних органів щодо захисту прав інтелектуальної власності, загальний рівень правопорушень у цій сфері залишається високим. Це є підставою для звинувачення України в низьких стандартах охорони інтелектуальної власності. Так, Міжнародний альянс інтелектуальної власності поставив Україну першою в списку 58 країн з низькими стандартами охорони інтелектуальної власності. Особливо це стосується аудіовізуальної продукції, програмного забезпечення, фармацевтичних препаратів. За даними Міжнародної федерації виробників фонограм (International Federation of the Phonographic Industry — IFPI) Україна лідирує в Європі за рівнем піратства з показником близько 95% від загального обсягу ринку. Інша міжнародна організація — Асоціація виробників про-

грамного забезпечення (Business Software Alliance) в своєму останньому “Звіті про піратство” віднесла Україну до десятки країн-піратів програмного забезпечення, де вона (разом з іншими державами-членами СНД) з показником 89% ділить з Індонезією третє-четверте місце після В’єтнаму і Китаю, випереджаючи Росію [6].

За даними української Асоціації іноземних виробників фармацевтичної продукції (AIPM) в Україні на етапі реєстрації у Фармакологічному експертному центрі Міністерства охорони здоров’я не враховується наявність патентного захисту винаходів і промислових зразків, не проводиться патентна експертиза препаратів, які подаються на реєстрацію. Це призводить до порушення патентних прав на оригінальні лікарські препарати. Як наслідок, провідні фармацевтичні компанії світу можуть відмовитися від постачання на ринок України інноваційних лікарських препаратів [6].

Таким чином, у результаті наведеного необхідно зазначити, що вдосконалення правового регулювання відносин щодо юридичної відповідності у сфері інтелектуальної власності повинне розвиватись у наступних напрямках:

- ширшому застосуванні принципів загальнодозволеного регулювання, при цьому дозволи повинні поєднуватись з конкретними заборонами, які передбачають неодмінне настання відповідальності при їх порушенні. Цим відрізняється соціально виправдана свобода поведінки, самостійність, ініціатива від негативних явищ — свавілля, беззаконня, злочинності. Дозволи супроводжуються відповідними



встановленнями і формами, що забезпечують їх закріплення і практичну реалізацію у сфері правового регулювання;

- розробці пропозицій щодо удосконалення законодавства з юридичної відповідальності у сфері інтелектуальної власності, що дозволяють у цілому оптимізувати існуючі засоби і методи інформаційного забезпечення в досліджуваній сфері, перетворити інформаційне обслуговування різних суб'єктів кваліфікації на єдиний, цілісний механізм, що розвивається, та один з дієвих засобів інформаційно-правової дії в суспільстві;
- виділенні правопорушень у сфері інтелектуальної власності в окремий розділ як у Кодексі України про адміністративні правопорушення, так і Кримінальному кодексі України, що

приведе до ефективного захисту прав та попередження і припинення правопорушень у сфері інтелектуальної власності;

- розгляді питання щодо посилення юридичної відповідальності посадових та юридичних осіб за порушення прав інтелектуальної власності тощо.

Викладені у даній статті положення потребують подальших наукових досліджень щодо визначення оптимальних напрямів удосконалення механізмів застосування юридичної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності, що мають полягати у внесенні відповідних змін до законодавства України, тим самим забезпечуючи належне функціонування сфери інтелектуальної власності у цілому. ♦

Список використаних джерел:

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. №3792-XII [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. За заг.ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. четверте, доповн. — Х.: ТОВ “Одіссей”, 2008. — 1184 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-X із змінами [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV із змінами [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
5. Річний звіт Департаменту інтелектуальної власності України за 2008 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sdip.gov.ua/ua/year_reports.html. — заг. з екрану.
6. Сиденко В. Охрана интеллектуальной собственности в Украине: проблемы и решения [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zn.ua/3000/3050/32785/> — заг. з екрану.